УДК 343.918.1
DOI https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.992

О. Кирбят'єв,
кандидат юридичних наук, докторант
Національної академії внутрішніх справ

ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ ЯК ПРИЧИНА НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ СВОЇХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Постановка проблеми. Однією з об'єктивних причин, яка може призвести до вчинення перевищення влади або службових повноважень працівника правоохоронного органу, є професійна деформація особистості такого працівника. Діяльність є невід'ємною складовою способу життя людини, важливим засобом її формування та розвитку як члена суспільства і особистості. В процесі професійної діяльності людини формуються навички, вміння, відшліфовуються ціннісні орієнтації, рівень прагнень, самооцінка, відбувається особистісне зростання, з'являється професіоналізм. Але професійне виконання діяльності поряд з визначальним позитивним ефектом може призвести до побічних наслідків, одним з яких є професійна деформація. Об'єктивно вона являє собою не фатальний, але реально ймовірний негатив, так би мовити, тіньову сторону професії. Суб'єктивно – це данина, яку непомітно для себе сплачує людина за надмірну спеціалізацію, невгамовне захоплення діяльністю, максимальний рівень прагнень. Професійна деформація може виникнути внаслідок будь-якої діяльності. Але найчастіше вона вражає представників професій типу «людина-людина». Гостроактуальною ця проблема є для працівників правоохоронних органів, які зазнають інтенсивного деформуючого впливу. Це пов'язано, перш за все, з особливостями службової діяльності, морально-психологічними перевантаженнями та кримінологічними характеристиками об'єкта такої діяльності. Прагнення України до створення реально правової держави потребує дослідження всіх причин та умов, що призводять до перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів, зокрема, їх професійної деформації.

Аналіз публікацій. Кримінально-правові та кримінологічні проблеми злочинів у сфері службової діяльності досліджувались такими вченими, як П.П. Андрушко, О.Ф. Бантишев, А.В. Галахова, О.О. Дудоров, В.Ф. Кириченко, М.Й. Коржанський, Ю.І. Ляпунов, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, А.Н. Трайнін, М.І. Хавронюк, Н.М. Ярмиш та ін. Разом з тим питанням професійної деформації працівників правоохоронних органів як однієї з причин вчинення ними перевищення влади або службових повноважень присвячено недостатньо уваги.

Мета статті. Розглянути професійну деформацію особистості працівника правоохоронного органу як одну з причин вчинення злочину, передбаченого ст. 365 КК України. Визначити чинники, які здатні призвести до професійної деформації. Запропонувати заходи профілактики професійної деформації працівників правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу статті. Професійна непридатність тих, хто покликаний охороняти закон, загрожує обернутися порушенням прав та свобод громадян, формуван-

© О. Кирбят'єв, 2019

ням в суспільстві свідомості правового нігілізму та уседозволеності, дестабілізацією в кінцевому рахунку правового та громадського порядку [1].

Дослідження причин вчинення злочинів працівниками правоохоронних органів має відносно нетривалу історію, оскільки за часів СРСР вони з політичних причин були виключені з відкритого обговорення. В окремих працях надавалась їх оцінка і зауваження, з яких випливало, що причини правопорушень серед особового складу правоохоронних органів слід шукати у пережитках міщанської ідеології, вадах індивідуального світогляду та недоліках ідейно-виховної роботи. Але згодом це негативне явище стали розглядати через інші теорії, які, поряд з іншими причинами вчинення злочинів правоохоронцями, визначають їх моральну деградацію як результат тривалого, багатоступеневого процесу соціального навчання з поступовим засвоєнням індивідом негативних групових норм, наявних у тому чи іншому підрозділі [2].

На рівні особистості деформація являє собою якісне відхилення від певного соціального орієнтира, норми, що призводить до змін у поведінці та діяльності.

При розгляді правоохоронних спеціальностей найбільш поширеною є точка зору про те, що професійна деформація, виявляючись безпосередньо в службовій діяльності, спрямована на її об'єкт. Суто практично головним об'єктом діяльності працівників правоохоронних органів є правопорушник, а також особи, що викликають службовий інтерес – затримані, потерпілі, свідки, заявники та ін. З розвитком деформації, а, фактично, її поглибленням, другою, не менш важливою сферою стає найближче соціальне оточення працівника, що у сукупності утворює мікросередовище його повсякденної життєдіяльності. Це службовий колектив та окремі його представники, члени сім'ї, друзі, родичі, знайомі. Третьою сферою стає особистість самого працівника, перш за все, його інтереси, уподобання, самосвідомість.

Висновок про наявність і рівень професійної деформації працівників правоохоронних органів можна зробити, спираючись на сукупність параметрів, що розкривають працівника у службовій діяльності, ставленні до безпосереднього соціального оточення, самого себе. Ця сукупність складається з таких узагальнених показників: упереджене ставлення до об'єкта службової діяльності; довільно-суб'єктивне тлумачення правослухняної поведінки (тлумачу як вважаю за потрібне, як хочу, а не так, як вимагають норми права); перенесення стилю службового спілкування з об'єктом діяльності, окремих професійних методів і прийомів на позаслужбові сфери, спілкування і взаємодію з найближчим соціальним оточенням; професійне огрубіння особистості працівника; зміни в образі «Я» – системі уявлень працівника про самого себе [3, с.234].

Показово, як самі працівники правоохоронних органів пояснюють, порушення нормативно-правової регламентації службової діяльності. З вказаних ними головних суб'єктивних причин порушень більша частина безпосередньо пов'язана з професійною деформацією, зокрема: своєрідне тлумачення доцільності; ігнорування закону; вигадана неможливість вирішити питання без порушення закону; кар'єризм і міркування сугубо особистого характеру; безпринципність, бажання догодити вищому начальству.

Для досягнення успіху у своїй діяльності працівники правоохоронних органів повинні мати певні професійно важливі якості. До них належать правосвідомість, спеціальні знання, правильно сформовані моральні переконання та цінності. Пізнавальна (пошукова) діяльність службових осіб правоохоронних органів вимагає розвитку всіх пізнавальних процесів. Комунікативна сторона – одна з найважливіших професійних сторін діяльності таких осіб. Спілкування займає в їх роботі одне з головних місць і пов'я-

зане з необхідністю контактувати з людьми, що має метою вирішення завдань служби. Організаторські здібності у роботі з людьми і вольові якості є значимими для організаційної сторони діяльності працівників правоохоронних органів.

Якщо ж співробітник не володіє перерахованими якостями, то у результаті спілкування з асоціальним середовищем може початися етичне розмивання його особи з розвитком споживацької психології. Цьому сприяє не тільки недолік правових знань і практичного досвіду співробітника, але й негативна або нестійка спрямованість його особи, що при тісному контакті з криміногенним середовищем нерідко призводить до виникнення різних видів деформації. Це може виявлятися у: використовуванні в мові з колегами і правопорушниками нецензурних виразів; зневажливому ставленні до затриманих, проявів до них грубості, морального і фізичного приниження; формуванні психологічної переоцінки можливостей застосування примусових засобів; прихильності до стереотипних, шаблонних дій; амбітності; різних переживаннях, що компенсуються шляхом реалізації неадекватної поведінки у відповідь на стресогенну ситуацію і т.п. [4, с.170].

Так чи інакше професійна деформація торкається всіх працівників, але це ще не означає, що всі вони рано чи пізно вчинять перевищення влади або службових повноважень і тому це явище є лише однією з причин вчинення цього злочину працівниками правоохоронних органів.

На наш погляд, основна негативна риса професійної деформації це можливість зміни духовно-етичних цінностей та мотивації здійснення професійної діяльності.

Духовно-етичні цінності завжди були найважливішим чинником діяльності працівників правоохоронних органів. Зміна ціннісних орієнтацій міняє мотивацію їх діяльності. Якщо для багатьох видів професійної діяльності мотиваційна сторона хоча і значуща, але не істотна, то для боротьби із злочинністю просто "роботи" як джерела матеріального забезпечення вже недостатньо. Особливо у нинішніх умовах, коли у працівника правоохоронного органу немає і, мабуть, найближчим часом не буде достатніх економічних мотивів і підстав, щоб віддавати своїй справі сили, а іноді і життя, і здоров'я. Тим більшу значущість набувають духовно-етичні чинники діяльності працівників правоохоронних органів. Добросовісне виконання людиною своїх обов'язків у цій ситуації стає вже не службою, а служінням людям [5, с.120].

Якщо головним ціннісним збудником діяльності людини виступає, у першу чергу, задоволення матеріальних потреб, то за відсутності стримуючих чинників (страх покарання або втрати соціальних благ, засудження оточуючих, турбота про власну честь та ін.), вона однаково застосовуватиме свої здібності і буде сумлінно служити тому, хто більше заплатить. Нажаль, практика останніх років дає нам достатньо прикладів того, як працівники правоохоронних органів працюють "на два фронти", служать тим, проти кого покликані боротися.

З наведених аргументів виходить, що мотиваційна сторона діяльності працівників правоохоронних органів задля успішного виконання покладених на них завдань повинна складатися з таких мотиваційних складових як захопленість своєю професією, прагнення розвивати себе як професіонала, використання кожного шансу для професійного зростання, гармонічне проходження всіх етапів професійного становлення, відсутність професійних деформацій [6, с.456].

Зміна позитивної морально-етичної мотивації на суто корисливо-матеріальну є, на наш погляд, найбільш небезпечною формою професійної деформації працівника правоохоронного органу.

Під час вирішення службових завдань працівник правоохоронного органу підпадає під вплив необхідності вирішення службових труднощів будь-

якими засобами. Це стає можливим через те, що така необхідність викликана вимогами керівництва, яке оцінює результати роботи не за тим, що зробив працівник задля вирішення завдання, а за кінцевим результатом. У багатьох випадках коли бажаний результат хоча і був досягнутий, але йому передувало застосування незаконних методів, керівництво, знаючи про це, не вживає заходів щодо недопущення у подальшому їх застосування і цим фактично стимулює їх використання. Далі у повсякденній роботі працівник, звикаючи до можливості діяти протиправно і залишатися безкарним, використовує такі методи навіть тоді, коли без них можна обійтися. У цьому випадку такий характер процесу мотивації, коли вибір певного варіанту поведінки доведений до рівня автоматизованого стереотипу він, фактично, стає недостатньо усвідомленою звичкою [7, с.103].

Така зміна мотивації може відбуватися під впливом об'єкту професійної діяльності. Працівники правоохоронних органів достатньо часто стикаються з ситуаціями, коли винні у вчинені злочину уникають покарання через різні причини: зв'язки з високопосадовцями, підкуп суддів та прокурорів, використання прогалин у законодавстві тощо. У цьому разі принцип невідворотності покарання перестає працювати, що не може не вплинути на можливість, за наявності таких прикладів, порушити закон задля задоволення своїх інтересів.

Початковий етап професійної деформації працівників правоохоронних органів, в період якого працівник вбирає в себе більшість негативних якостей соціально-корпоративної групи (відділення, відділу, робочої групи тощо), припадає на початок професійної діяльності, а саме перші роки служби у правоохоронному органі.

Омолодження серед злочинців-працівників правоохоронних органів зазначають ряд дослідників цього питання [8, с. 181; 9, с. 33]. Це пояснюється не тільки постійним прибуттям молодих фахівців, які у зв'язку з відсутністю досвіду можуть допустити незаконні дії. Тим більше, що в перші роки служби молоді фахівці намагаються реалізувати тільки позитивні установки, закладені під час навчання у навчальному закладі та проходження стажування. Але їх знання, моральні якості у деяких випадках вступають у протиріччя з практичною діяльністю, що у подальшому впливає на формування професійної свідомості з усіма її недоліками. Період професійного становлення не тільки збагачує особистість, розвиває її позитивні риси, формує відповідальність до доручених справ, але й характеризується накопиченням негативного досвіду, основний мінус якого – байдуже ставлення до законних прав та інтересів людей, які підпадають до кола професійних інтересів працівників правоохоронних органів.

Таким чином, можна зробити висновки щодо суб'єктивних причин професійної деформації працівників правоохоронних органів, до яких слід віднести: низький рівень професійних знань; відсутність відповідних ціннісних орієнтацій; неадекватну професійну мотивацію; відсутність нормальних умов для здійснення професійної діяльності; невідповідність між службовими функціями та обов'язками працівника і його повноваженнями і правами; напруженість стосунків, яка викликається конфліктами з керівництвом, працівниками, громадянами.

Достовірне виявлення професійної деформації є обов'язковою передумовою її ефективної корекції. Це досить відповідальна процедура, бо вона стосується інтересів конкретних працівників і має для них не абстрактне, а безпосередньо особисте значення. Діагностика професійної деформації працівників правоохоронних органів найбільшою мірою пов'язана з консультативною психотерапевтичною допомогою.

Головними заходами профілактики професійної деформації з метою її мінімізації є поглиблена професійна орієнтація, професійний відбір за участю психологів, цілеспрямована підготовка

у навчальних закладах. Нейтралізація професійної деформації повинна здійснюватися за допомогою різноманітного за формами підвищення кваліфікації на базі спеціалізованих навчальних закладів, широкого використання передового досвіду, впровадження прогресивних форм організації праці, ефективного нагляду за додержанням законності при здійсненні службових обов'язків.

При визначенні безпосередніх заходів щодо профілактики, можна визначити такі їх основні групи: удосконалення виховної роботи в службовому колективі; покращення організації управління службою, підрозділом; якісна професійна підготовка кожного працівника; створення здорового морально-психологічного клімату.

У межах цих заходів-напрямків рекомендується здійснювати практичні дії, відповідальність за організацію та проведення яких повинен нести керівник служби, підрозділу.

Найбільш доцільним є проведення профілактики і корекції професійної деформації у трьох головних взаємопов'язаних напрямках: адміністративно-організаційному, відновлювально-реабілітаційному, психолого-виховному.

У межах загальної мети кожен напрямок покликаний вирішувати більш конкретне завдання. У першому випадку це послаблення деформуючого впливу службової діяльності, зменшення інтенсивності контактів з її об'єктом, з питань що не стосуються професійних завдань. У другому – відновлення та зміцнення фізичного, психофізіологічного потенціалу працівника, підтримання його працездатності. У третьому випадку – формування і розвиток психологічної стійкості, інших рис, що блокують професійну деформацію шляхом впливу на психіку, особистість працівника.

Профілактика та усунення професійної деформації – це клопітка повсякденна робота. Вона базується не на якомусь окремому заході, а на спільних, узгоджених зусиллях конкретного кола зацікавлених осіб.

Висновки. Формування і розвиток людини неможливі без діяльності. Саме діяльність забезпечує входження у суспільство, засвоєння та подальше відтворення його матеріальних і духовних надбань. Ключовим напрямком розвитку людини є професійний розвиток. Визначальним його етапом є власне трудова стадія, що передбачає виконання певної діяльності як професії. Саме на цьому етапі може виникати професійна деформація. Вона найбільш поширена серед представників людинознавчих спеціальностей до яких відноситься і діяльність працівників правоохоронних органів. Це призводить до специфічних, у цілому негативних змін, що поступово охоплюють психічні процеси, стани, риси особистості. Небезпека професійної деформації полягає в тому, що вона проявляється не тільки у службовій діяльності, а й у позаслужбовій поведінці, повсякденному спілкуванні з оточуючими. Деформований працівник правоохоронного органу, часто, не усвідомлюючи цього, перетворюється на заручника своєї професії.

Попередження та усунення професійної деформації як загального феномена передбачає зусилля на рівні держави, правоохоронних органів у цілому, їх складових служб та підрозділів, які за своїми функціями покликані здійснювати контроль за станом дисципліни та законності, психологічним станом працівників.

Розглянута професійна деформація особистості працівника правоохоронного органу як одна з причин вчинення злочину, передбаченого ст. 365 КК України. Визначені чинники, які здатні призвести до професійної деформації. Запропоновані заходи профілактики професійної деформації працівників правоохоронних органів.

Висунуто гіпотезу, що однією з об'єктивних причин, яка може призвести до вчинення перевищення влади або службових повноважень працівника правоохоронного органу,

є професійна деформація особистості такого працівника. Діяльність є невід'ємною складовою способу життя людини, важливим засобом її формування та розвитку як члена суспільства і особистості. В процесі професійної діяльності людини формуються навички, вміння, відшліфовуються ціннісні орієнтації, рівень прагнень, самооцінка, відбувається особистісне зростання, з'являється професіоналізм. Але професійне виконання діяльності поряд з визначальним позитивним ефектом може призвести до побічних наслідків, одним з яких є професійна деформація. Об'єктивно вона являє собою не фатальний, але реально ймовірний негатив, так би мовити, тіньову сторону професії. Суб'єктивно – це данина, яку непомітно для себе сплачує людина за надмірну спеціалізацію, невгамовне захоплення діяльністю, максимальний рівень прагнень.

Встановлено, що формування і розвиток людини неможливі без діяльності. Саме діяльність забезпечує входження у суспільство, засвоєння та подальше відтворення його матеріальних і духовних надбань. Ключовим напрямком розвитку людини є професійний розвиток. Визначальним його етапом є власне трудова стадія, що передбачає виконання певної діяльності як професії. Саме на цьому етапі може виникати професійна деформація. Вона найбільш поширена серед представників людинознавчих спеціальностей до яких відноситься і діяльність працівників правоохоронних органів. Це призводить до специфічних, у цілому негативних змін, що поступово охоплюють психічні процеси, стани, риси особистості. Небезпека професійної деформації полягає в тому, що вона проявляється не тільки у службовій діяльності, а й у позаслужбовій поведінці, повсякденному спілкуванні з оточуючими. Деформований працівник правоохоронного органу, часто, не усвідомлюючи цього, перетворюється на заручника своєї професії.

Попередження та усунення професійної деформації як загального феномена передбачає зусилля на рівні держави, правоохоронних органів у цілому, їх складових служб та підрозділів, які за своїми функціями покликані здійснювати контроль за станом дисципліни та законності, психологічним станом працівників.

Ключові слова: перевищення влади або службових повноважень, працівник правоохоронного органу, професійна деформація, причини та умови злочинності.

Kyrbiatiev O. PROFESSIONAL DEFORMATION OF THE PERSONALITY OF THE LAW ENFORCEMENT AUTHORITY AS A CAUSE OF THE INADMISSIBLE FULFILLMENT OF THEIR DUTIES

The professional deformation of the personality of a law enforcement officer is considered as one of the reasons for committing the crime under Art. 365 of the Criminal Code of Ukraine. Factors that can lead to professional deformation are identified. Proposed measures for the prevention of professional deformation of law enforcement officers.

It has been hypothesized that one of the objective reasons that could lead to an excess of authority or authority of a law enforcement officer is the professional deformation of the personality of such an employee. Activity is an integral part of a person's way of life, an important means of shaping and developing him as a member of society and personality. In the course of a person's professional activity, skills, abilities are formed, value orientations are grounded, the level of aspirations, self-esteem, personal growth occurs, professionalism emerges. But professional performance along with a decisive positive effect can lead to side effects, one of which is occupational deformity. Objectively, it

is not a fatal but a likely negative, so to speak, shadow side of the profession. Subjectively, it is a tribute that the person who invisibly pays for over-specialization, unbounded enthusiasm for activity, maximum level of desire.

It is established that the formation and development of a person are impossible without activity. It is the activity that assures the entry into society, the assimilation and further reproduction of its material and spiritual assets. A key area of human development is professional development. Its defining stage is the actual labor stage, which implies the performance of certain activities as a profession. It is at this stage that professional deformation can occur. It is most widespread among the representatives of the human sciences specialties to which the activity of law enforcement officials also applies. This leads to specific, generally negative changes, which gradually cover mental processes, states, personality traits. The danger of professional deformation lies in the fact that it is manifested not only in professional activity, but also in off-duty behavior, daily communication with others. A deformed law enforcement officer, often without realizing it, becomes a hostage to his profession.

Prevention and elimination of occupational deformity as a general phenomenon involves efforts at the level of the state, law enforcement agencies in general, their constituent services and units, which by their functions are intended to control the state of discipline and legality, psychological state of employees.

Key words: exceeding of authority or official powers, a law enforcement officer, professional deformation, causes and conditions of crime.

Література

1. Плевако А.В., Рева Н.Н. Причины профессиональной деформации сотрудников ОВД (криминологический аспект). Домашний адвокат. 1995. № 4. С. 2-4.

2. Мартиненко О.А. Теоретичні концепції злочинності серед працівників органів внутрішніх справ. Вісник Запорізького юридичного інституту. 2004. № 2. С. 173-178.

3. Охрименко Т.В. Особистісна деформація та зростання професійного рівня діяльності працівників прокуратури та слідчих. Науковий Вісник Юридичної академії МВС України. 2004. Спеціальний випуск № 1. С. 232-237.

4. Алтухов С.А. Преступления сотрудников милиции (понятие, виды и особенности профилактики). Санкт-Петербург, 2001. 271 с.

5. Опалев А.В. Духовно-нравственные ценности сотрудников правоохранительных органов и их формирование в современных условиях. Вестник Московского университета МВД России. 2004. № 2. С. 119-121.

6. Жданова І.В. Мотиваційна складова професіоналізму працівників органів внутрішніх справ. Науковий вісник Національного університету внутрішніх справ України. 2004. № 28. С. 456-462.

7. Криминология: учебник / под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. Москва, 1988. 384 с.

8. Гіда О.Ф., Кізнер О.В., Калантай М.А., Федоров К.Л. Деякі особливості стану правопорушень та скоєння злочинів працівниками органів внутрішніх справ. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 1999. № 2. С. 159-182.

9. Ануфрієв М.І., Венедіктов В.С., Негодченко О.В., Соболєв В.О., Шкарупа В.К., Щербина В.І. Соціологічно-правові аспекти зміцнення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України: навчально-методичний посібник. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. 164 с.